

Büyük yanlış: Yağmacı faaliyetlerin nedeni açık erişim felsefesi değil!

Zehra Taşkın ve Gülelda Doğan

Yağmacı açık erişim dergiler

Görsel: Zehra Taşkın (CC-BY)

Yağmacı dergilerle ilgili çeşitli tartışmaların alevlendiği tarihlerde “Bir tuhaf savaş: Açık erişim ve yağmacı dergiler” başlıklı bir yazı kaleme almıştık [1].

Yazının temel amacı yağmacı dergilerin palazlanmasının nedeninin açık erişim felsefesi olmadığını anlatmak ve sayılara odaklanan araştırma değerlendirmeleri sonucu yüzleştiğimiz akademik kalite sorunu konusunda karar vericileri uyarmaktı.

Bugün gelinen noktada yağmacı faaliyetlerin pek çoğunu açıklamak için açık erişim felsefesinin hedef alındığını üzülerek izliyor, ülke çapında yapılan onca farkındalık çalışmasına rağmen açık erişimin yönetici ve karar vericilerce hala anlaşılammış olmasının bunun en büyük sebebi olduğunu düşünüyoruz.

Dijital dünyada devleşen yayınevleri

Bilimsel iletişim süreci yazarlar, hakemler, editörler, yayıncılar ve okuyucuları içine alan devasa bir süreç. Süreci özetlemek gerekirse: Yazar(lar) bir yazı kaleme alır. Ardından yazıya uygun bir dergi seçer - ki zaten iyi bir araştırmacı kendi alanında yayınlanan iyi dergileri bilir ve takip eder, yazısına en uygun dergiye kolaylıkla seçer. Yazı dergi editörüne gönderilir. Dergi editörü makaleyi uygunluk kontrolünden geçirdikten sonra hakem değerlendirme sürecini başlatır. Bu süreçte genellikle iki hakem çoğunlukla gönüllü çalışarak yazıyı inceler. Yazı kurulca kabul edilirse yayın sürecine geçilir.

Eğer derginin sahibi ticari bir yayınevi ise yazının yayınlanması için süreç başında ya da sonunda telif devir formunun imzalanıp gönderilmesi şarttır. Telif devir formunun anlamı yazıya ilişkin çeşitli hakların dergi yayıncısına devredilmesidir. Yani yazar yayını üzerindeki haklarını makalesini yayınlamak istediği dergiye verir ve bazı durumlarda bir çalışmanın yazarının kendi makalesine erişebilmesi için bile ödeme yapması gerekebilir.

Yayınevleri yayıncılık giderlerinin devasa boyutta olduğu (matbaa, lojistik, insan gücü vb.) basılı yayıncılık döneminde kazandıkları paranın onlarca belki de yüzlerce katını elektronik yayıncılığın yaygınlaşması sonrası kazandı. Dijital yayıncılık sayesinde dünya üzerindeki bilimsel üretimin büyük kısmına milyar dolarlık şirketler sahip oldu ve bu şirketler bilimsel üretimi bir ticari uygulamaya dönüştürdü. Kamu kaynaklarıyla üretilen bilimsel çıktılara erişebilmek için kişiler, kurumlar, ülkeler milyar dolarlık abonelikler gerçekleştirdiler. Şirketler aynı yayını, defalarca kez, tekrar tekrar satarak varlıklarına varlık kattılar.

Açık erişim girişimi

Durumun farkında olan bir grup Don Kişot [2] 2002 yılında Budapeşte Açık Erişim Girişimini başlattı [3]. Dediler ki:

“Bilimsel literatüre erişimdeki engellerin kaldırılması; araştırmaların hızlanmasına, eğitimin geliştirilmesine, zengin ile yoksulun – yoksul ile zengin bilgiyi paylaşmasına, bu literatürün mümkün olduğu kadar kullanışlı hale getirilmesine, insanlığın ortak bir entelektüel görüş ve bilgi arama ortamında birleşmesine zemin hazırlar”.

Dediler ki, kamu kaynaklarıyla üretilen bilimsel içeriğe erişim ücretsiz olmalıdır.

Bu, en temel olarak iki yolla gerçekleştirilebilir.

- Birincisinde yayın için ödemeyi okuyucu değil, yazar yapar. Bu sayede aynı yayının defalarca satılmasının önüne geçilerek tek bir kerede ödeme yapılır (altın açık erişim).
- İkinci yolda yazarlar kendilerine ait olan kopyaları kişisel web sayfalarında ya da kurumsal arşivlerinde diledikleri gibi depolar (yeşil açık erişim). Böylece bir yazarın kendi entelektüel birikimine dayanan üretimine erişim engellenmemiş, hatta herkesçe erişilebilir ve paylaşılabilir hale gelmiş olur.

Açık erişim hareketi tüm dünyada inanılmaz bir yankı buldu. Araştırma fonlayan kuruluşlar fonlarıyla üretilen yayınların altın yol ile herkese açık olması ve hiçbir engel olmaksızın herkes tarafından okunabilmesi amacıyla yatırımlarının bir kısmını APC (Article Processing Charge/ Makale İşlem Ücreti) giderlerine ayırdılar. Altın açık erişime dayanan yeni dergiler kuruldu ve halihazırda var olanlar desteklendi (eLife, PlosONE gibi). Tüm dünya açık erişim felsefesini içselleştirmeye başladı.

Ülkemizde de 2012 yılında ilk Açık Erişim Çalıştayı düzenlendi. Bu çalıştayın sonuç raporunda ulusal anlamda merkezi bir açık arşivin gerekliliğinden, ihtiyaç duyulan farkındalık programına kadar pek çok konu yer aldı [4]. Açık erişim çalıştayları yıllar içinde açık bilim konferanslarına dönüştü ve en sonuncusu 19-20 Kasım 2019 tarihlerinde İzmir’de gerçekleştirildi [5]. Ülkemizde de bir grup Don Kişot açık erişim farkındalığı yaratmak için yıllardır büyük emek veriyor. Ancak tüm bu çabalar yağmacı dergilerin “yağmacı açık erişim dergiler” olarak isimlendirilmesi ile büyük yara alıyor.

Büyük yanlış: “Yağmacı açık erişim dergiler”

Ülkemizde yağmacı dergiler sorununa çözüm aranırken sıklıkla her kalıba uyan kriterler ortaya koyulmaya çalışılıyor ancak bu çaba hatalı çıkarımlarla sonuçlanabiliyor. Örneğin, “yağmacı dergilerde yayın yapmak için yazar ücret öder” ve “yağmacı dergiler açık erişimli dergilerdir” yaklaşımı büyük bir yanlışlığı da beraberinde getiriyor: “açık erişimli olan ve yayın için para alan tüm dergiler yağmacıdır” yanlışlığını. Dünyanın en prestijli sayılan dergileri (*Nature* gibi) altın açık erişim modeli kullanıyor ve dolayısıyla yazarlar yayın yapmak için para ödüyorlar. Bu yaklaşım ise dünyanın en prestijli dergilerinin “yağmacı” olarak yaftalanmasıyla sonuçlanabiliyor.

Yağmacı yayıncılık uygulamaları için çözüm ne?

Çözümü uzaklarda aramaya gerek yok. Ancak bir sorunu çözmek istiyorsanız önce onu anlamamız gerek. Yağmacı faaliyetler kötü bilimsel pratikler ve kötü performans değerlendirme sistemlerinin bir sonucu. Tamamen sayıya dayalı performans değerlendirme sistemleri, bu sistemlerin oyunlara açık olması, en çok yayını olanın yayınlarının niteliğine bakılmaksızın ödüllendirilmesi, araştırmacılara zaten yapmaları beklenen uygulamalar için sürekli teşvikler verilmesi, bu teşvik politikalarının sık sık değiştirilmesi, alan bazlı farklılıkların dikkate alınmaması, herkesin tek bir kalıba sığdırılmaya çalışılması, yayıncıya ya da yoksula baskısı, doğru akademik uygulamalar konusunda bilgi sahibi olunmaması, genç akademisyenlerin önündeki doğru örnek azlığı, akranların değerlendirme yeteneklerinin sınırlı olması ve profesyonel davranmamaları, akran değerlendirme süreçlerinin şeffaf olmaması, daha iyi olanın önünü tıkama

geleneği... Tüm bunlar yağmacı dergiler sorununu besleyen nedenlerden bazıları. Bu sebeplerin hiğbiri doğrudan açık erişimle ilgili değil.

Sayıların diktatörlüğünü kırdığımızda ve kaliteli bilimsel yayınlar herkesçe erişilebilir olduğunda yağmacı dergiler sorununu zeceđiz.

Zehra Taşkın, Gleda Doğan

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü ođretim yeleri

[1] <https://sarkac.org/2018/10/bir-tuhaf-savas-acik-bilim-ve-yagmaci-dergiler/>

[2] <https://sarkac.org/2019/01/akademinin-yel-degirmenleriyle-savasinda-don-kisot-olmak/>

[3] <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/turkish-translation>

[4] <http://ae2012.acikerisim.org/>

[5] <http://os2019.acikbilim.org/>

[6] Tyranny of Metrics, Jerry Z. Muller tarafından kaleme alınan bir kitaptır. Kavramın Türkçe evirisi Ayça Kamalıoğlu tarafından yapılmıştır.